

İktisadi Kalkınmaya Destek Aracı: Gümrük Muafiyetleri (1923-1950)

Suna Altan*

Giriş

Devletlerin bir birbirleriyle olan alışverişlerinin zaman içerisinde gelişip yaygınlaşmasıyla birlikte ticaret hayatı, ekonomik parametrelerden birini oluşturmuştur. Gelişen ticaret hayatının bir sonucu olarak sınırlardaki ürün giriş çıkışlar için bir kontrol mekanizmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gereklilik neticesinde devletler “gümrük” kavramı etrafında hem fikir olmuşlar ve ülkeler arası ticaret sisteminin takibi konusunda gümrük rejimi kurulmasına karar verilmiştir. Tesis edilen bu rejim hem yapılması gereken uygulamaları hem de alınacak tedbirleri belirlemiştir.¹ Gümrük rejiminin kurulmasıyla birlikte devletler hem ticareti hem de sınırlardaki hareketlilikleri kontrol etmek amacıyla değişen şartları ve gelişmeleri takip ederek gümrükler konusunda çalışmaları sürekli hale getirmişlerdir. Bu çalışmaları yapan devletler arasında yer alan Osmanlı Devleti, gelişen ve değişen ticaret koşulları çerçevesinde gümrük uygulamalarının sistemli yürütülmesi adına birtakım çalışmalar yürütmüştür. Gümrük uygulamalarında devlet, ihtiyaçları göz önüne alarak hareket etmiştir. Devlet, kimi ürünlerde gümrük vergisini yüksek tutarken, kimi ürünlerde gümrük vergisinden muafiyet uygulamasına gitmiştir.² Fakat Osmanlı Devleti’nin yapmış olduğu uygulamalar devletin siyasi varlığının sona ermesiyle birlikte ortadan kalkmıştır.

I. Dünya Savaşı’nın hemen ardından Anadolu’da işgallere karşı başlatılan Millî Mücadele 1922 yılında askeri yönüyle başarıyla sonuçlanmıştır.

* Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gümrük İşletme Bölümü, Gümrük İşletme Anabilim Dalı, Iğdır/TÜRKİYE, suna.altan7634@hotmail.com

1 Targan Hacim Çarıklı, *İkinci Cihan Harbi Sonunda Milletler Arası Ticaret*, Tanin Matbaası, İstanbul 1947, s. 77.

2 Suna Altan, “Türk Gümrüğünde Sanayi Eksenli Muafiyetler (1929-1943)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Mart 2021, C 7 S. 1, s. 132.

Kazanılan askeri zaferin diplomatik olarak tamamlanılması hususunda Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri başlatılmıştır. Ancak bu görüşme yaşanan anlaşmazlıklardan ötürü kesintiye uğramıştır.³ Bu kesinti esnasında askeri zaferi sağlayan yönetici kadro ülkenin iktisadi bağımsızlığının kazanılmasını kendilerine ikinci hedef olarak belirlemişlerdir. Bu hedefi gerçekleştirmek amacıyla Şubat 1923 tarihinde 1135 delegenin katılımıyla “İzmir İktisat Kongresi” düzenlenmiştir. Kongre sonunda ülkenin iktisadiyesini düzeltecek ve gelişimine yön verecek olan “Misak-ı İktisadiye” kararları alınmıştır. Bu kararlar arasında ticaretin temel ögesi olan gümrük siyaseti konusu da yer almıştır. Gümrük siyaseti konusunda ülkenin iktisadi gelişimine kolaylıklar sağlamasına karar verilmiştir. Alınan kararda; “bazı sanayi ve ziraat ve ticaretin muhtaç olduğu mevadd-i ibtidaiyenin-mümasili mevcut olmadığı takdirde, gümrük resminden istisnası” ve “gümrüklerde himaye usulünün kabul edilmesi, buna karşın sanayi için gerekli olan yatırım mallarının gümrüklerden muafiyeti” uygulanması yer almıştır.⁴ İktisat Kongresi’nin tamamlanmasının ardından Lozan görüşmeleri tekrar başlamıştır. İkinci görüşme 23 Nisan 1923’te başlamış ve Ankara Hükûmeti adına İsmet İnönü ve heyeti katılım sağlamıştır. Yapılan çetin görüşmelerin ardından Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde İsmet İnönü tarafından imza edilmiştir.⁵

Lozan görüşmelerinde görüşülen konular arasında ticaretin temeli olan gümrük konusu da gündeme alınmıştır. Görüşmeler sonucunda alınan kararlar Türkiye, Osmanlı Devleti’nin 1 Eylül 1916’da uyguladığı tarifinin beş yıl süreyle yürürlükte kalmasını kabul etmiştir. Böylece Türkiye, 1923-1929 yılları arasında dış alım ve satışlarda olağanüstü haller dışında gümrük politikasında herhangi bir düzenlemeye gidemeyecek ve herhangi bir ücret politikası belirleyemeyecektir.⁶ Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasının ardından 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilerek yeni bir devletin kuruluşu resmen gerçekleşerek rejimi de belirlenmiştir. Bu tarihten itibaren

3 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Mücadele Tarihi V*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 209-210.

4 Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 12, 39; Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, AUSBF Yayınları 262, Ankara 1979, s. 426; Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 52-54.

5 *İsmet İnönü’nün Hatıralar*, Yay. Sabahattin Selek, Bilgi Yayın, 2014, s. 333-365-380-415.

6 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015; Yakup Kepenik, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 34.

ülkenin iktisadi kalkınması kurucu kadronun asıl hedeflerinden biri olmuş ve bu hedef doğrultusunda çalışmalara başlanılmıştır. İktisadi kalkınma bazı alanlarda ülke içerisinde destek alınarak yapılmaya çalışılmış olsa da bazı alanlarda dışarıdan destek alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu konuda da devlet, destek amacıyla özellikle dışarıdan getirilecek olan ürünlere gümrük tarifelerinde muafiyet uygulamaları yapılmasına karar vermiştir. Fakat bu uygulamalarda Lozan Antlaşması'ndaki madde dikkate alınarak yapılmıştır.⁷

Lozan Antlaşması gereğince 5 yıl boyunca gümrüklerin de zorunlu haller dışında herhangi bir uygulama yapamayacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu durumu 1929 yılında son bulacaktır. Devlet, uygulamanın son bulacağı tarihten 3 yıl öncesinde alt yapı çalışmalarını başlatmıştır. İlk olarak yeni gümrük tarife kanununun belirlenmesi ve hazırlanması için bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon uzun ve titiz bir çalışma döneminin ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk gümrük tarife kanununu hazırlanmıştır. Hazırlanmış olan *Gümrük Tarife-İ Umumiyesi*'ne dair kanun meclise sunulmuştur.⁸ Mecliste kanun üzerine yapılan kapsamlı görüşmelerin ardından komisyonun hazırlamış olduğu kanun "Gümrük Tarife Kanunu" olarak 1 Temmuz 1929 tarihinde kabul edilmiştir. Yürürlüğe girmiş olan kanunla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti, sınırlarında bulunan bütün gümrüklerde yetki, denetim ve tarifler konusunda tek yetkili olmuştur. Kanun toplamda 33 ana madde ve birçok alt maddeden oluşmuştur. Bu kanun içerisinde 5. madde gümrük vergi muafiyetleriyle ilgilidir. Bu maddede hangi alanlarda vergi muafiyeti uygulamalarının alacağı belirlenmiştir. Maddenin 17. fıkrası ziraat, sanayi, ticaretin gelişmesi adına yurt dışından getirilecek "malların, araç gereçler, icra vekilleri heyetinin müsaadesiyle büyük ve sonrasında iade edilmek koşuluyla fennî vasıtalar ve bunların teferruatının gümrükten muaf tutulması uygun görülmüştür" ibaresi yer almıştır.⁹ Böylece ülkedeki iktisadi kalkınmaya destek olmak amacıyla gümrük vergilerinden muafiyet uygulamaları hayata geçirilmiştir. Fakat bu dönemde 1929 yılında New York borsasında yaşanan büyük düşüşle birlikte dünya ekonomik buhranı başlamıştır. Borsadaki düşüş bankalar aracılığıyla önce ABD'ye ardından

7 Suna Altan, "Türk Gümrüğünde Sanayi Ekseni Muafiyetler (1929-1943)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Mart 2021, C 7 S. 1, s. 132-133.

8 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.2.1.13.30:23.01.1929

9 *Resmî Gazete*, 01.07.1929, S. 1230, No: 1499, S. 823-829; Vamık Toprak, *Gümrük Politikası*, Sevinç Matbaası, Ankara 1965, s. 169-171.

tüm dünyaya yayılmıştır. Yaşanan ekonomik buhrandan Türkiye ekonomisi fazlasıyla etkilenmiştir.¹⁰ Yaşanan krizle birlikte devlet, bazı ekonomik uygulamalarda değişikliğe giderek, krizin etkilerini hafifletmeye çalışmıştır. Bu hususta milli iktisat politikası izlenmiş ve Tasarruf Cemiyetinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Yerli üretimin artırılması temel amaç olmuş ve bu hususta iktisadi kalkınma çalışmalarına devletçi politika anlayışıyla daha fazla ağırlık verilmiştir.¹¹ Yaşanan olumsuz durumu ve ülkenin ihtiyaçlarını göz önüne alan devlet, gümrük tarife kanununda bazı değişimler meydana getirmiştir. Bu hususta ilk olarak 1930 yılında düzenleme yapılmıştır. İhtiyaç dahilinde dışarıdan alınacak olan bazı ürünlerin gümrük vergisinden muafiyet, ürünün ithal edileceği ülkeye iade edilmesi koşuluna bağlanmıştır.¹²

Uluslararası ticaretin gelişmesi ve değişmesinin yanında, ülkedeki iktisadi kalkınma destekleri göz önüne alınarak gümrükler konusundaki çalışmalara devam edilmiştir. 31 Mayıs 1933 yılında gümrükler konusunda yeni bir düzenleme yapılmıştır. Yapılan düzenlemede gümrük tarifelerinde değişiklikler söz konusu olmuş olsa da muafiyetler konusu herhangi bir değişim olmamıştır.¹³ 1933 yılından 1939 yılına kadar gümrükler konusunda bir değişim yaşanmamıştır. Fakat Almanya'nın 1933 yılından itibaren başlatmış olduğu yeni Almanya'nın inşa süreci yeni bir dünya savaşının başlamasına neden olmuştur.¹⁴ 1 Eylül 1939 yılında resmen başlayan II. Dünya Savaşı önce Avrupa'nın ardından tüm dünyanın siyasi, sosyal ve ekonomik değerlerini alt üst etmiştir.¹⁵ Bu yaşanan Dünya savaşı Türkiye açısından ekonomik olarak kayıpların yaşanmasına neden olmuştur. Ekonomideki sarsılmayı en aza indirmek adına dönemin Hükûmeti tarafından çeşitli çalışmalar yürütülmüş. İktisadi gelişimin desteği olan gümrük vergi muafiyet bu çalışmalarda yerini almıştır. Gümrük vergisinde muafiyet konusunda değişikliğe gidilmiştir. Bu konuda da 1940 yılında mecliste gümrük tarife konusunda bazı değişiklikler

10 Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 41-43.

11 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Sanat Kültür İstanbul 2009, s. 95-97.

12 Hasan Saka, *Dış Ticaret ve Gümrük Politikası*, Maarif Matbaası, Ankara 1945, s. 210-212.

13 *TC. Resmi Gazetesi* 31 Mayıs 1933 Sayı, 2415 Kanun 2456, s. 809.

14 R.A.C. Parker, *II. Dünya Savaşı*, çev. Mufit Günay, Dost Kitapevi, Ankara 2005, s. 17; John Lukacs, "The Coming of The Second World War", *Foresing Affairs* 1989, Council On Foreign Relations, s. 166-68.

15 Basıl Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 37.

uygun görülmüştür. Bu değişikliklerde yurt dışından ihtiyaç dahilinde getirilecek olan ürünlerin gümrük vergisi muafiyeti söz konusu olmuştur. Savaşın yaratmış olduğu dar boğazın daha da artmasıyla hükûmette gümrük vergi muafiyeti uygulanacak ürünlerin listeleri günün koşullarını göz önüne alarak güncellenmiştir.¹⁶ Savaşın sona ermesinin ardından 1945-1950 yılları arasında gümrük vergisinden muafiyetleri konusunda keskin bir değişim yaşanmamıştır. Yalnızca 5 yıllık dönemde yurt dışından destek sağlanması hususunda büyük bir azalış meydana geldiğini söylenebilir. Çalışmamda, yapılmış olunan muafiyet ziraat, sanayi, ticaret ve maden alanlarını kapsayan 4 başlık altında incelenmiştir. 4 başlıkta devletin iktisadi kalkınmaya destek olduğu gümrük uygulamalarının hangi konularda yapıldığı ve hangi ülkelerden neler alındığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Ziraat Alanındaki Muafiyetler

Anadolu'daki ziraatın geliştirilmesi adına yapılan çalışmalar Cumhuriyetin ilanından önce başlamıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde bu hususta ilk adım atılmıştır. Kongrede Mustafa Kemal tarıma verdiği önemi şöyle dile getirmiş “kılıçla memleket zaptedenler sonunda mevkilerini, sabanla memleket zaptedenlere terk etmeye mahkumdur. Kılıç kullanan kol yorulur, ama saban kullanan kol, her gün daha çok kuvvetlenir” demiştir.¹⁷ Çünkü Anadolu coğrafyasının temel geçim kaynağı tarım idi. Zirai faaliyetlerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi iktisadi kalkınma çalışmalarında öncelik olarak yer almıştır. Anadolu'nun verimli toprakları uzun süren savaşıardan dolayı harap edilmiş ve üretim durma noktasına gelmiştir. Ziraatın geliştirilmesi hem halkın temel ihtiyaçlarına dayanak sağlaması hem de sanayi ve ticarete entegre edilerek gelişim sağlanması açısından önem arz etmiştir. Bu amaç doğrultusunda zirai faaliyetlerin gelişimine destek sağlamak adına bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında gümrük vergisinden muafiyet uygulaması da yer almıştır.¹⁸

Bu konuda yapılmış olan ilk çalışma İzmit ovasındadır. İzmit'te soğan ekiminin genişletilmesi ve teşvik edilmesi adına 40.000 kilo arpacık ve 500 kilo soğan tohumunun bir defaya mahsus olmak üzere gümrük vergisinden

16 BCA., 30.10.0.0.212.439.11; 04.12.1941; Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 199-200.

17 Şafak Altun, *İlk Hedef Akdeniz'di İkinci Hedef İktisat*, Platin Yayınları, İstanbul 2007, s. 102.

18 Zafer Toprak, “Türkiye Tarım ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950,” *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, ed. Şevket Pamuk-Zafer Toprak, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 26-27

muaf tutularak yurda sokulmasına onay verilmiştir.¹⁹ Böylece İzmit bölgesinde tarımsal ürün çeşitliliğine katkı sağlanmıştır. Devlet, zirai gelişim için tohum desteğine devam etmiştir. Bu konudaki ikinci muafiyet Ardahan için yapılmıştır. Ardahan'da yaşanan tohum sıkıntısını dile getiren Ardahan mebusunun tohum muafiyet isteği incelenmiştir. İnceleme neticesinde Rusya'dan getirilecek olan buğday ve arpa tohumlarının gümrük vergisinden muaf tutulması uygun görülmüştür.²⁰ Tohum konusundaki üçüncü muafiyet Adana ovası için yapılmıştır. Adana Ovası'nda önceden beri Kıbrıs cinsi buğday tohumu kullanılmıştır. Bu tohumun erken olgunlaşması ve daha dolgun olmasından dolayı daha çok tercih edilmiştir. Ovadaki buğday üretiminin artırılması ve genişlemesi adına dışarıdan getirilecek olan bu tohumlara gümrük vergisinden muafiyet uygulanmıştır. Gelen tohumların Adana ve Tarsus köylerine dağıtılması planlanmıştır.²¹ Tohum konusundaki muafiyet 1930 itibarıyla devam ettirilmiş hatta yabancı ülkelere getirilecek tohumlukların gümrük vergisinden muaf tutulması kanun ile sabitlenmiştir.²² Kanunun çıkarılmasının ardından Ziraat Bankası ihtiyaç halinde bulunan tohumlukları yurt dışından temin etmiş ve kanun bu konuda uygulanmıştır.²³ Ardından da tohum ve denetleme istasyonları için yabancı memleketlerden getirilecek tohumların 15 kiloyu geçmemek şartıyla gümrüksüz yurda sokulmasına karar verilmiştir.²⁴

İktisadi kalkınmaya destek olan zirai faaliyetlerin iyileştirilmesi için gümrük muafiyeti uygulaması yapılan diğer bir çalışma sulama alanında olmuştur. Su meselesi zirai faaliyetler için vazgeçilmez bir husustur. Bazı bölgelerde sulama konusunda büyük sıkıntılar yaşanmış ve bu durum üretimde düşüşlere neden olmuştur. Bu durumu göz önüne almış olan devlet, su sorununun çözümü için çalışmalar başlatmıştır. Kızılırmak Vadisi'nde yapılan sondaj çalışmalarında kullanılmak üzere yurt dışından talep edilmiş olunan alet ve makinelerin kullanıldıktan sonra iade edilmesi koşuluna bağlı kalınarak gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.²⁵ Zirai faaliyetler için yapılmış bir diğer çalışma ıslah konusunda olmuştur. Nazilli'de pamuk ıslah istasyonu tesis edilmiştir.

19 BCA., 30.18.1.1.6.46.14; 21.01.1923.

20 BCA., 30.18.1.1.10.39.10.13.08.1924.

21 BCA., 30.18.1.1.11.44.17; 17.09.1924.

22 BCA., 30.18.1.2.10.25.3; 30.04.1930.

23 BCA., 30.18.1.1.13.18.16; 25.03.1935.

24 BCA., 30.18.1.2.69.81.15; 15.10.1936.

25 BCA., 30.18.1.2.8.10.10; 26.02.1930.

Bu tesisin pamuk ıslah ve üretme işlerinde kullanılmak üzere Amerika'dan satın alınmasına lüzum görülen ve parası 3700 lira kadar tutarı olan çırçır tezgâhı ve yedek aksamı ile muhtelif aleti ziraiye ve yüksek vasıflı halis kan pamuk tohumunun hususiyetine binaen pamuk tohumu alınarak gümrükten muaf tutulmuştur.²⁶ Islah konusunda yapılmış olunan diğer çalışma Bursa Ovası'nda olmuştur. Ovanın genel ıslah işlerinde kullanılmak üzere inşaat müteahhitti Galip Sinop tarafından İktisat Vekâletinin izniyle Amerika'dan getirilecek olan alet ve ürünlerin gümrükten muaf olarak yurda sokulmasına izin verilmiştir.²⁷

1939 yılı itibariyle Avrupa'da Almanya öncülüğünde başlayan II. Dünya Savaşı, zamanla tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Savaş, içinde bulunan devletler kadar dışında duran devletlerde de ekonomik, sosyal ve siyasal alanda tahribatlara neden olmuştur. Savaş süresince dışarıda kalmayı başararak askeri kaybı olamayan Türkiye, kayda değer bir ekonomik kayıp yaşamıştır. 1939-1945 yılları boyunca yaşanan ekonomik kaybı en aza indirmek için çeşitli uygulamalar²⁸ yapılmıştır. Bu uygulamalarda özellikle tarımsal alandaki dengenin bozulmaması, üretim bandının devam etmesi, iâşe sıkıntısının yaşanmaması gibi hususlara dikkat edilmiştir.²⁹ Dönemin şartlarının ağırlığından dolayı zirai faaliyetlerin gelişmesi için yurt dışından desteklerin sağlanmasına rastlanılamamıştır. Savaşın son bulmasının ardından zirai faaliyetlerin gelişmesi için destekleme programı çerçevesinde yine yurt dışından sağlanacak olan malzemelere gümrük vergisinden muafiyet uygulamalarına devam edilmiştir. Bu hususta öncelik çiftçilerin ürünlerinin haşereler tarafından yok edilmesinden yana olmuştur. Mahsullere zarar veren haşerelerle savaşmak üzere Zirai Donatım Kurumu tarafından yabancı memleketlerden getirilecek olan 500 ton DDT preparatı, 100 ton arsenikli prapartı, 50 ton DDT ilaç, 200 ton ağrosan, 80 ton ramion, 10 ton ağrosid, 10 ton spesül, 20 ton alboli aeuum 20 ton ovisid ve 10 ton agrosidin gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.³⁰ Haşerelerle mücadele konusunda devlet tarafından destek devam etmiştir. Yeşil ve pembe kurt haşereleri

26 BCA., 30.18.1.2.42.6.1; 04.02.1934.

27 BCA., 30.18.1.2.69.85.9; 03.10.1936.

28 Uygulamaların Detaylı Olarak Bakılması İçin bk. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* C 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 141-188.

29 Sefer Şener, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (7) 2004/1, s. 74-76.

30 BCA., 30.18.1.2.199.34.10; 19.04.1949.

mücadelesinde kullanılmak üzere Türkiye Ziraî Donatım Kurumu tarafından yabancı memleketlerden getirilen olan 200 ton DDT preparatının gümrük vergisinden muaf tutularak yurda sokulmuştur.³¹

2. Sanayi Alanındaki Muafiyetler

Osmanlı Devleti Anadolu'da önemli bir sanayi yapısı miras bırakamamıştır. Bir ülkenin kalkınması ve gelişmesindeki önemi göz önüne alan yeni yönetim, Cumhuriyetin ilanından sonra ülkenin iktisadi gelişiminde önemli rol oynayan sanayi alanının oluşturulması çalışmalarına ağırlık vermiştir. Bu düşüncenin temeli İzmir İktisat Kongresi'nde³² atılmıştır. Yönetim, ülkenin sanayi ile gelişeceğine inanmış ve bu hususta çalışmalar yürütme kararı almıştır. Çünkü sanayide ilerleyen devletler hem ekonomik olarak güçlü hem de gelişime açık olmaktadır. Bu düşünceden hareketle, sanayinin gelişmesi adına yapılacak çalışmalara destek sağlamak adına bazı uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu uygulamalar arasında sanayilerin ihtiyaçları doğrultusunda yurt dışından temin edilmesi zaruri olan ürünlerin gümrük vergisinden muaf tutulması yer almıştır. Gümrük vergisinden muafiyet uygulaması yapılırken, Teşvik-i Sanayi Kanununun 7. maddesinin 5. fıkrası mucibince yapılması uygun görülmüştür.³³ Teşvik-i Sanayi uygulamaları ise, aslında sanayi alanında 1929 yılına kadar gümrük himayesi görmemiştir. Fakat "Teşviki Sanayi Kanunu"nda tespit edilen bazı özendirici tedbirlerle desteklenmiştir. 1913'te çıkarılan sonra 1924'de ve daha esaslı olarak 1927'de değişikliğe uğrayan bu konunun sanayi işletmelerine sağlandığı bazı izinler olmuştur. Bunlar; "yeni sanayi yatırımları için ithal edilecek makine ve gereçlerin gümrük resminden muaf tutulması uygun görüldü" ibaresi yer almıştır.³⁴ Bu konunun neticesinde ülkedeki sanayi kolunun yaratılması ve geliştirilmesi sağlanmak istenilmiştir. Bu yapılırken "Sanayi teşebbüslerinin kurulması ve geliştirilmesi için gerekli inşaat malzemeleri üretimi için gerekli hammadde, alet, yedek parça, teşebbüslere ait taşıma, yükleme boşaltma, enerji üretimi ve nakil tesisleri için gerekli malzemenin yurt içinde sağlanmıyorsa, ithalinde

31 BCA., 30.18.1.2.123.60.13; 26.07.1950.

32 İzmir İktisat Kongresi'nde sanayi alanında alınan kararların tamamı için bk. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

33 Orhan Morgül, "Büyüme ve Sanayileşme Politikaları", *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, Ed. Bahaeddin Yediylıdız, Ankara 2002, s. 38; 30.18.1.1.9.23.7; 21.04.1924

34 Haz. Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980, s. 78-79.

gümrük ve duhuliyeye vergilerinden muafıdır” maddesi kanunda yer almıştır.³⁵ Böylece de ülke iktisadiyesinin temel taşlarından olan sanayi kuruluşunu ve gelişimi için devlet desteğini gümrükler hususunda yapmıştır.

Sanayinin kalkınması adına yapılacak olan gümrük muafiyeti desteği ilk olarak çivi fabrikasına yapılmıştır. Fabrika için gerekli olan demir tellerin Avrupa'dan getirilmesine karar verilmiş ve bu malzemelere gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.³⁶ Ardından Konya Türk Elektrik Anonim Şirketinin inşa edeceği bir fabrika için tesisin kurulmasına katkı sağlanacak malzemelerin Macaristan'dan temin edilerek, malzemelere gümrük muafiyeti uygulanmıştır.³⁷ Devlet, sanayideki eksiklikleri göz önüne alarak “Teşvik-i Sanayi Kanunu”nun 7. maddesi gereğince 3 sene süreyle gümrük muafiyeti uygulamasına devam edilmesi kararı almıştır.³⁸ Bu kararın ardından öncelik olarak sanayiler için gerekli olan elektrik tesisatları konusunda yapılan çalışmalara muafiyetler uygulanmıştır. Ankara'daki sanayilerin ihtiyacı olan elektriğin karşılanması için yapılacak olan elektrik santralinin yapımı için Avrupa'dan malzeme talebi yapılmıştır. Gelecek olan malzemeler kullanıldıktan sonra iade edilmek koşuluyla gümrük tarife kanununun 5. maddesinin 17. fıkrası gereğince gümrük vergisi muafiyeti uygulanmıştır.³⁹ Ardından İstanbul Elektrik Türk Anonim Şirketi tarafından silahtar fabrikasında geçici olarak belirli yerlerine takılacak olan kazıklar için lüzum görülen şahmerdanın kullanıldıktan sonra iade edilmek şartıyla ülkeye getirilmesine ve getirilirken gümrükten muaf tutulmasına karar verilmiştir.⁴⁰ Sanayi faaliyetlerine daha fazla yoğunlaşmasının neticesinde bu alanındaki gümrük muafiyetlerine de devam edinilmesi konusunda görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda 1932 yılında alınan bir kararla sanayiye geliştirmek adına, ihtiyaç dahilinde dışarıdan sağlanacak olan desteklerde muafiyet uygulamasına devam edileceği bildirilmiştir.⁴¹ Kararın hemen ardından İstanbul'daki sanayilerin elektrik ihtiyaçlarının giderilmesi için İstanbul elektrik şirketinin elektrik tesisatının güçlendirilmesi için Berlin'den

35 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Kırmızıkeçi Yayınları, İstanbul 2015, s. 265-69.

36 BCA., 30.18.1.2.21.70.11; 17.11.1926.

37 BCA., 230.0.0.139.10.8; 20.04.1927.

38 BCA., 30.18.1.1.24.33.17; 25.05.1927.

39 BCA., 30.18.1.2.15.77.16; 23.11.1930.

40 BCA., 30.18.1.2.19.30.11; 18.05.1931.

41 BCA., 30.18.1.1.30.56.10; 20.07.1932.

malzeme satın alınmış ve malzemelerin 250 bin liralık kısmının gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁴²

Sanayi alanındaki muafiyetlere fabrikaların ihtiyaçları ve tesislerin malzeme gerekliliğine dikkat edilmiştir. Bu hususta yapılmış olan muafiyetlere baktığımız zaman, Gazi Orman Çiftliği'nde tesis edilmekte bulunan buz ve bira fabrikasının kurulumundaki gerekli malzemeler Almanya'dan getirilip kullanıldıktan sonra iade edilmek koşuluyla gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁴³ Sümerbank tarafından İzmit'te kurulan kâğıt fabrikasının çelik iskeletinin montaj işlerinde kullanılmak üzere yine Almanya'dan getirilen malzemelerde muafiyet uygulanmıştır.⁴⁴ Türk Gülyağcılığı Limited Şirketi tarafından Isparta'da yapılmakta olan gül yağı fabrikası için Fransa'dan getirilecek yapı, işleri bittikten sonra geri gönderilmesi şartıyla gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁴⁵

Bu muafiyetlerin ardından devlet "Teşvik-i Sanayi Kanunu"ndan istifade eden sanayilerin gümrük belgesinden muaf olarak getirecekleri maddelerin ya da ürünlerin kıymetinin bir buçuk milyon lirayı geçmemesi kaydıyla gümrükten muaf tutulmasına karar vermiştir.⁴⁶ Bu kararların ardından uygulamalara başlanılmıştır. Zonguldak Kozlu sanayisi için gerekli olan elektrik santralinin genişletilmesi gündeme gelmiştir. Gerekli malzemenin yurt içinde temin edilememiş olmasından dolayı, gerekli montaj aletleri Almanya'dan temin edilmiş ve gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁴⁷ Ardından İstanbul'daki kontraplak fabrikası montajında kullanılmak üzere işlemler bittikten sonra iade edilmek koşuluyla dışarıdan getirilecek olan malzemeler gümrükten muaf tutulmuştur.⁴⁸ Yine aynı husustan, V.H. Moreno Algarti firmasının İstanbul boğaz içinde yaptırdığı keten ve kendir sanayisinin fabrika montajında kullanılmak için aletlerin dışarıdan getirilerek kullanıldıktan sonra iade edilmesi şartıyla yurda sokulmasına izin verilmiştir.⁴⁹ Adana Millî Mensucat fabrikası için de Mirzazade Hasan Azade ve ortakları tarafından

42 BCA., 30.18.1.2.31.69.2; 03.11.1932.

43 BCA., 30.18.1.2.45.39.10; 05.06.1934.

44 BCA., 30.18.1.2.48.66.10; 01.10.1934.

45 BCA., 30.18.1.2.50.87.3; 23.12.1934.

46 BCA., 30.18.1.2.53.28.12; 15.04.1935.

47 BCA., 30.18.1.2.64.34.7; 29.04.1936.

48 BCA., 30.18.1.2.73.25.16; 31.03.1937.

49 BCA., 30.18.1.2.84.85.1; 20.09.1938.

yurt dışından getirilen 12666 mark kıymetinde olan iplikleri rutubetlendirme makinesinin gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁵⁰

Devletin ziraatı sanayiye entegre çalışmalarında şeker fabrikaları öne çıkmıştır. Pancar üretimine verilen önem ve sanayi koluna dönüştürülmesinden dolayı şeker fabrikaları ülkenin önemli sanayi kolları arasında yer almıştır. Bu sanayi konunun gelişimi için birçok çalışma yapılmıştır. Sanayinin gelişmesi adına yapılmış olan çalışmalar arasında gümrük muafiyeti uygulaması da yer almıştır. Öncelik olarak Eskişehir'de İş Bankası tarafından yapılmakta olan şeker fabrikasının montajında kullanılacak olan malzemelerin 18622 kilo ağırlığındaki aletlere iade edilmesi koşuluyla gümrükte muaf tutulmuştur.⁵¹ Muafiyet uygulaması yapılarak aletler getirilerek montaj gerçekleştirilmiştir.⁵² Ardından Uşak Devlet Sanayi Ofisine ait şeker fabrikasının rafineri tesisatının montajında kullanılacak olan 4361,17 kilo ağırlığındaki aletler, inşaat bitince iade edilmesi şartıyla gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁵³ Yine aynı fabrikanın tesisatında kullanılmak üzere Çekoslovakya'dan getirilen 1.417.018 ve gayri safi 16639,90 kilo ağırlığındaki montaj aletlerini işi bitince iade edilmesi koşuluyla gümrükten muaf tutulmuştur.⁵⁴ Muafiyet uygulanan son şeker fabrikası ise Türkiye Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi tarafından yaptırılan, Turhal Şeker Fabrikası olmuştur. Fabrikanın tesisatının montajında kullanılmak üzere Çekoslovakya'dan Erste Brünner firmasından getirilecek olan montaj aletleri iade edilmesi şartıyla gümrükten muaf tutulması uygun görülmüştür.⁵⁵

Gümrük vergisinden muafiyet uygulamaları Sümerbank tarafından yapılan fabrikalar için de yapılmıştır. Bu hususta yapılmış olan muafiyet uygulamalarında şu fabrikalar yer almıştır; Nazilli'de kurulan pamuklu mensucat dokuma ve basma fabrikası için Rusya'dan getirilecek olan alet ve edevatın tespit edilerek, sanayi kanunu gereğinde gümrükten vergisinden muaf tutulmuştur.⁵⁶ Gemlik'te kurulacak olan suni ipek fabrikası tesisatının montajında kullanılmak üzere Almanya'dan getirilmesi gerekli montaj

50 BCA., 30.18.1.2.39.1; 16.09.1933.

51 BCA., 30.18.1.2.34.16.13; 16.03.1933.

52 BCA., 30.18.1.2.34.19.4; 24.03.1933.

53 BCA., 30.18.1.2.38.55.18; 05.08.1933.

54 BCA., 30.18.1.2.45.39.6; 02.06.1934.

55 BCA., 30.18.1.2.65.45.6; 29.05.1936.

56 BCA., 30.18.1.2.60.91.6; 29.11.1935.

aletlerin işi bittikten sonra iade edilmesi şartıyla muaf tutulmuştur.⁵⁷ Sümerbank tarafından kurulmakta olan Karabük demir fabrikası tesisatının montajında kullanılmak üzere yurt dışından getirilmesi ve kullanıldıktan sonra iade edilmesi şartıyla montaj aletlerinin yurda sokulmasına ve gümrük vergisinden muafiyet kalınmasına karar verilmiştir.⁵⁸ Sümerbank tarafından Ereğli'de yaptırılmakta olan bez fabrikasının kuvvet santrali tesisatının montajında kullanılmak üzere İsviçre'de Brown Boveri Und. Co. Firmasından getirilecek olan montaj aletlerin işi bittikten sonra bir sene zarfında gönderilmek kaydıyla gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁵⁹ Yine Ereğli'de yaptırılmakta olan bez fabrikası tesisatında kullanılmak üzere Almanya'dan getirilecek olan montaj aletlerin işi bittikten sonra geri verilmesi şartıyla muafiyet uygulanmıştır.⁶⁰ Malatya bez ve iplik fabrikaları Türk Anonim Şirketinin Malatya'da kurmakta olduğu bez ve iplik fabrikasının, iplik dokuma makinelerini montajında kullanılmak üzere, geri verilmesi şartıyla yurda sokularak gümrük vergisinden muaf tutulmasına izin verilmiştir.⁶¹ Sümerbank için yapılmış olunan gümrük muafiyetleri yalnızca aletler konusunda olmamıştır. Sümerbank tarafından hariçten getirilen ilişik listede yazılı pamuk ipliklerinin gümrük vergisinden muafiyet uygulanmıştır.⁶² Pamuklu dokuma fabrikasının temel ihtiyaç maddelerinin dışarıdan temin edilmesi gereken pamuk iplikleri için 1935 senesinde 67.000 kilo pamuk ipliğine muafiyet uygulanması uygun görülmüştür.⁶³

3. Maden Alanındaki Muafiyetler

Milli Mücadele'yi başarıya ulaştıran yönetici kadro, ülkedeki kaynakların verimli ve sağlıklı bir biçimde kullanılarak ülkenin gelişmesi konusunda büyük hassasiyet içinde olmuşlardır. Bu konuda yapılacak olan çalışmaların yol haritası Cumhuriyetin ilanından önce 1923 yılının şubat ayında düzenlenmiş olan İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiştir. Kongrede ülke iktisadiyesinin her alanında kararlar alınmıştır. Kongrede maden alanıyla ilgili 9 maddelik bir plan ortaya konulmuştur.⁶⁴ Bu maddeler, madencilik

57 BCA., 30.18.1.2.68.72.19; 31.08.1936.

58 BCA., 30.18.1.2.86.13.17; 21.02.1939.

59 BCA., 30.18.1.2.65.45.5; 29.05.1936; 30.18.1.2.64.35.11; 05.09.1936.

60 BCA., 30.18.1.2.68.72.20; 31.08.1936.

61 BCA., 30.18.1.2.83.53.12; 18.06.1938.

62 BCA., 30.18.1.2.101.17.7; 16.03.1943.

63 BCA., 30.18.1.2.65.42.17; 25.05.1936.

64 Bu maddelerin tamamı için bk. Gündüz. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haber-*

alanındaki temel yaklaşımları ortaya koymanın yanında; madenlerin işletilmesiyle toplumun çağdaş medeniyet seviyesine erişmesine destek olmak misyonu da üstlenilmiştir.⁶⁵ İktisat kongresinin ardından ilerleyen zamanla birlikte ülkenin madencilik alanında gelişmesi için bazı çalışmalar yürütülmüştür. Bunlar, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, "Türk Medeni Kanunu"nda madenlerle ilgili maddelerin yer alması, "Petrol Kanunu"nun çıkarılması, Maden Kanun Tasarısı ve MTA'nın kuruluşudur.⁶⁶ Ülke madenciliğinin gelişmesi için yapılacak olan çalışmalar kapsamında yol yapım faaliyetlerini de gündeme getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, madenlerin gelişmesi konusunda önem arz eden ulaşım ve yol yapım çalışmalarına ağırlık verilmesi gerekliliğini sık sık dile getirmiştir. Atatürk'ün söylemlerinin ardından hükümet, madenler için önem arz eden demiryolu yapımı ve geliştirilmesi konusunda çalışmaların başlatılması kararı alınmıştır.⁶⁷

Ülke iktisadiyesinin kalkınmasında önemli bir yeri olan madenlerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi adına yapılan çalışmaların bir diğerini ülke içerisinde yeterli ekipmanın olmamasından dolayı yurt dışından destek sağlanması konusu oluşturmuştur.⁶⁸ Madenlerin gelişmesi adına yapılacak olan çalışmalar kapsamında, gerek ulaşım ve yol yapım çalışmalarında gerekse, yurt dışından ekipman desteğinin sağlanması konusunda devlet destek sağlamak adına gümrük vergisinden muafiyet uygulamasına gitme kararı almıştır. Bu kararın ardından çalışmalar kapsamında Ankara-Sivas demiryolu inşaatında kullanılmak üzere Jelosberkers ve şürekası tarafından Avrupadan getirilecek olan alet ve edevat gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁶⁹ Daha sonrasında devlet demiryolları idaresince getirilen viyadüğün kurulması için gerekli olan aletlerin kullanıldıktan sonra iade edilmesi kaydıyla gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁷⁰ Madenlerin

ler, Belgeler, Yorumlar, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 407-410.

65 Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 11

66 Murat Koraltürk, "Cumhuriyet Dönemi İktisadi Kronolojisi (1823-2002)", *Türkler Ansiklopedisi C 17*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 566-569; Yalçın Acar, *Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, Vipaş Yayınları, Bursa 2001, s. 64.

67 İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 42.

68 Nadir Yurtoğlu, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Maden İşletmeciliği ve Maden Politikaları (1923-1960)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2019, s. 27-28.

69 BCA., 30.18.1.1.17.83.10; 06.01.1926.

70 BCA., 30.18.1.2.11.31.5; 14.05.1930.

gelişmesi adına sağlanan gümrük muafiyeti desteği 1933 yılından itibaren ağırlık kazanmaya başlamıştır. Maden ocaklarında kullanacak olan patlatma malzemelerinin yurtdışından sağlanması gerekliliği gündeme getirilmiştir. Bu gereklilikten dolayı yurt dışından getirilecek olan patlatma malzemelerine gümrük vergisinden muafiyet uygulanmıştır.⁷¹

Patlatma malzemelerinin getirilip kullanılmasının ardından Balya-Karaaydın, Simli Kurşun madenlerinin malzeme ihtiyacı belirlenmiştir. Madenlerin ihtiyaçları arasında yer alan temizleme aletinin yurt dışından getirilmesi talep edilmiştir. Bu talep doğrultusunda yurt dışından flötasyon usulü ile maden cevheri temizlenmesi için getirilecek olan malzemeler gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁷²

Petrol Araştırma ve İşletme İdaresi tarafından yapılmakta olan düzenlemelerde kullanılmak üzere gerekli olan sondaj makinesi ihtiyacının giderilmesi adına Amerika'dan getirilecek malzemeler istenilmiştir. Bu istek doğrultusunda bu makineler gümrük vergisinden muaf tutularak yurda sokulmuştur.⁷³ Gümrük muafiyetine tabi tutulan bir diğer maden Balya-Karaaydın madenleri olmuştur. Balya-Karaaydın maden şirketine, madenlerde kullanılmak üzere yurt dışından getirilen hafif yağlardan olan gazoillerin gümrük vergisi alınmamıştır.⁷⁴ Balya-Karaaydın madenleri için dışarıdan akaryakıt alımına devam edilerek destek sağlanmıştır. Bu alımlarda da gümrük vergisinden muafiyet uygulanmıştır.⁷⁵ Gümrük muafiyeti uygulamaları yapılan bir diğer maden çeşidi kömürdür. Kozlu'da bulunan Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Şirketine ait elektrik santralının genişletilmesi uygun görülmüştür. Ancak bazı malzemelerin eksikliğine dikkat çekilerek ilgili bakanlıklara bildirilmiştir. Bu eksikliklerin yurtdışından tamamlanması uygun görülmüştür. Bu hususta gerekli malzemelerin Almanya'dan alınmasına ve kullanıldıktan sonra iade edilmesi koşuluyla gümrük muafiyeti uygulanmasına karar verilmiştir.⁷⁶ Yapılan çalışma 3 yıl sonra tekrar yapılması gündeme gelmiştir. Madenler tarafından kurulmakta olan elektrik tesisatı montajında kullanılmak üzere dışarıdan getirilecek olan ve işi bittikten sonra geri iadesi gereken aletler gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁷⁷

71 BCA., 30.18.1.2.33.5.3; 14.02.1933.

72 BCA., 30.18.1.2.34.14.14; 04.03.1933.

73 BCA., 30.18.1.2.43.19.14; 05.04.1934.

74 BCA., 30.18.1.2.48.61.18; 10.09.1934.

75 BCA., 30.18.1.2.83.49.19; 06.06.1938.

76 BCA., 30.18.1.2.64.34.7; 29.04.1936.

77 BCA., 30.18.1.2.86.16.8; 27.02.1939.

Madenlerin gelişmesi adına demiryolunun geliştirilmesi ve iyileştirilmesi çalışmalarında 1941 yılı itibarıyla ağırlık verilmiştir. Bu hususta yapılan çalışmalarda, İngiltere'den The United Kingdom Commercial Corporation of Plantation House firmasından ısmarlanmış olunan ve İskenderun limanında olan 22 lokomotif ile 650 yük vagonu ve yedek parçalar vergiden muaf tutulmuştur.⁷⁸ Demiryolundaki lokomotif ihtiyacının giderilmesi için yine İngiltere'den 58 ağır lokomotif ve 300 çift cevher vagonu ile vagonların yedek parçalarının gümrük vergisinden muaf tutulması sağlanmıştır.⁷⁹ Daha sonra ihtiyaç doğrultusunda İngiltere'den The United Kingdom Commercial Corporation of Plantation House firmasından ısmarlanmış, 22 lokomotif ile 650 yük vagonu ve yedeklerin gümrük vergisinden muaf tutularak yurda sokulmuştur.⁸⁰

4. Ticari Alanındaki Muafiyetler

Cumhuriyet Türkiye'sinde kalkındırılmak istenilen iktisadi alanların içerisinde ticaret de yer almıştır. Ticari faaliyetler iç ve dış olmak üzere iki temelde yürütülmüştür. Ticaret, sanayi, maden ve tarımla paralel olarak gelişme göstermiştir. Bu paralellik göz önüne alınarak ticaretin gelişmesi adına bazı çalışmalar yürütülmüştür. Çalışmalarda, yönetim diğer alanlarda olduğu gibi ticari faaliyetlerinde gelişmesine destek olmak adına gümrük vergisinde muafiyet uygulamasına yönelmiştir. Yapılmış olunan yönelimlerde, öncelik olarak ticaretin önemli hususu olan nakliye konusunda destek sağlanmıştır. Kamyonet, kamyon ve aksamları için gerekli olan malzemelerin yurt dışından temin edilmesi hususunda varılan görüş birliğinin ardından, getirilecek olan malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulmuş ve bu hususta ayrıca kanun tasarısı hazırlanmıştır.⁸¹ Böylece ticari faaliyetlerde kullanılan araçların eksikliklerinin giderilmesi hususunda devlet destek sağlanmıştır. Bir diğer destek Beynelmillel Nakliyatı Havaiye Şirketi için verilmiştir. Şirketin, Yeşilköy'de inşa edeceği hangar için gerekli malzemeler gümrük vergisinden muaf tutularak yurda girişi sağlanmıştır.⁸²

Ticaret için yapılmış olunan gümrük vergisinden muafiyet uygulamaları rihtım ve iskeleler içinde yapılmıştır. Rihtım ve iskelelerin yeni yapım ve

78 BCA., 30.18.1.2.96.82.9; 27.09.1941.

79 BCA., 30.18.1.2.96.83.13; 30.09.1941.

80 BCA., 30.18.1.2.97.125.2; 04.03.1942.

81 BCA., 30.18.1.1.12.61.5; 07.12.1924.

82 BCA., 230.0.00.56.4.15; 11.10.1925.

onarım inşaatları için yurt dışından getirilecek olan malzemeler de vergiden muaf tutulmuştur. Bu konuda Mersin ve Suzanoğlu rıhtımının inşası için Braith Waite Şirketi tarafından dışarıdan getirilmesi zaruri olan her türlü makine, alet ve malzeme gümrük vergisinden muaf tutularak yurda sokulmasına izin verilmiştir.⁸³ Bu konuda yapılmış olan bir diğer muafiyet ise İskenderun ve Mersin limanlarında uygulanmıştır. Birleşik Kraliyet Ticaret Corporationu tarafından inşa edilen iskele, rıhtım işlerinde ve bunların haricinde denizde ve karada yapılmakta olan destekleyici yapılar için de yurt dışından getirilecek olan her türlü makine alet malzemelerin gümrükten muaf tutulmuştur.⁸⁴

Ticaretin gelişmesi konusunda yapılan bir diğer çalışma ulaşım üzerine olmuştur. Ulaşımın gelişmesiyle ticaretin daha rahat ve sağlıklı bir şekilde yürütüleceğini göz önüne alan devlet, ulaşımın iyileştirilmesi için çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmalar kapsamında köprü yapım ve onarımları ön plana çıkmıştır. Pekdemir Köprüsü'nün kurulması için gerekli olan malzemelerin yurt dışından getirilmesi planlanmıştır. Getirilecek olan malzemelerin kullanıldıktan sonra iade edilmesi koşuluyla gümrük vergisinden muaf tutularak yurda sokulmasına izin verilmiştir.⁸⁵ Bu şart çerçevesinde Pekdemir Köprüsü inşaatında kullanılmak üzere Almanya'dan Flander A.G fabrikasından gerekli malzemeler getirilerek köprü için kullanılmıştır.⁸⁶ Çalışmaların devamlılığı neticesinde Nafia Vekaleti ile Alman Sanayi Konsorsiyumu arasında bir sözleşmeler yapılmıştır. Sözleşmeler neticesinde köprülerin montajında kullanılmak üzere olimposx vapor ile Derince'ye sevk edilen aletlerin kullanıldıktan sonra iade edilmesi koşuluyla gümrük vergisinden muaf tutularak yurda sokulmasına onay verilmiştir.⁸⁷ Köprülerin yapım ve onarım işleri için yapılan muafiyetler dönem içerisinde devamlılık arz etmiştir. Almanya'dan getirilip Samsun-Sivas hattındaki demir köprülerin yapımında kullanılacak olan aletlere gümrük vergisinden muafiyet uygulanmıştır.⁸⁸ Aynı hususta Kayseri-Sivas yolu üzerinde kurulacak olan demir köprülerin montajında kullanılacak olan aletlerin kullanıldıktan sonra alınan yere iade edilmek koşuluyla gümrük vergisinden muaf tutulmasına

83 BCA., 30.18.1.2.99.3; 04.08.1942.

84 BCA., 30.18.1.2.99.70.6; 04.08.1942.

85 BCA., 30.18.1.2.16.83.9; 22.02.1930.

86 BCA., 30.18.1.1.15.75.9; 17.11.1930.

87 BCA., 30.18.1.1.19.22.10; 01.04.1931.

88 BCA., 30.18.1.2.20.31.05; 18.05.1931.

karar verilmiştir.⁸⁹ Sivas-Erzurum ve Malatya birleşme hatlarında bulunan demir köprülerin montajında kullanılmak üzere gerekli olan malzemelerin inşaat bitince iade edilmek koşuluyla gümrükten muaf tutulmuştur.⁹⁰ Bu karar neticesinde 156 kilo ağırlığındaki aletler muafiyet uygulanarak Derince'ye getirilmiştir.⁹¹ Ulaşımındaki bir diğer muafiyet yollar konusunda yapılmıştır. Bu konuda da Ereğli, Trabzon, İnebolu ve Amasra'da inşaatı devam eden yolların bakım ve onarımının yapılması ve Ankara-Zonguldak, İzmir-Kütahya, Ankara-Afyon arasındaki yolların yeniden yapılması hususunda yurt dışından getirilmesi gereken alet, malzeme, yedek parça ve makinelerin gümrük vergisinden muaf tutulmasına karar verilmiştir.⁹²

Sonuç

İzmir İktisat Kongresi ile başlayan iktisadi kalkınma çalışmaları Cumhuriyetin ilanı ile birlikte hız kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, iktisadi kalkınmanın topyekûn olarak yapılmasını hedeflemiştir. Bu hususta ziraat, sanayi, ticaret ve maden alanının kalkınması ve gelişim göstermesi için bir dizi çalışma yapılmıştır. Çalışmalar içerisinde ihtiyaç dahilinde dışarıdan getirilmesi zaruri olan ürünlere gümrük vergisinde muafiyet uygulaması da yer almıştır. 1923-1929 yılları arasında Lozan Barış Antlaşması gereğince gümrüklerde kısıtlama olsa da zorunlu durumlarda kullanılacak olan uygulamalarla destek sağlanmıştır. Türkiye, 1929 yılında sınırlılıkların kaldırılmasıyla ve yeni gümrük tarife kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte muafiyet uygulamalarında tek yetkili olmuştur. Bu yetkiden dolayı 1929 yılı itibariyle iktisadi alanda kalkınma çalışmalarının hızlanmış olmasından dolayı gümrük muafiyetlerinde de artışlar görülmüştür.

Sanayi alanında yapılmış olan muafiyetler 1926 yılından itibaren başlanmıştır. Özellikle 1927'de düzenlenen Teşvik-i Sanayi Kanunu bu uygulamada etkili olmuştur. 1929 krizi sonrasında devlet sanayi kalkınmasına daha fazla yoğunlaşmıştır. Sanayi alanındaki muafiyetler daha çok fabrikaların kurulumundaki montaj aletleri ve sanayilerin elektrik ihtiyaçları üzerine olmuştur. Sanayi alanında kullanacak olan malzemelerde muafiyetler "kullanıldıktan sonra iadesi" koşuluna bağlanmıştır. Bu hususta muafiyet yapılmış olan devletler arasında Macaristan, Çekoslovakya, İsviçre, Rusya ve

⁸⁹ BCA., 30.18.1.2.22.54.12; 27.07.1931.

⁹⁰ BCA., 30.18.1.2.48.61.1; 08.09.1934.

⁹¹ BCA., 30.18.1.2.48.70.5; 11.10.1934.

⁹² BCA., 30.18.1.2.112.87.11; 21.01.1947.

Almanya yer almıştır. Bu devletler arasında en fazla Almanya etkin olmuştur. II. Dünya Savaşı'yla birlikte Almanya'nın etkinliği azalmıştır. Savaşın koşulları neticesinde sanayileşmenin yüklenen ivmesinin azalmasıyla birlikte, desteklemesi hususunda muafiyetlerde de azalış meydana gelmiştir. Ziraat alanındaki uygulamalarda ise tohumluk, sulama, haşerelerle mücadele ve ıslah çalışmaları konusunda yapılmıştır. Malzemelerin kullanıldıktan sonra iade koşulu ziraat alanında geçerli olmamıştır. Bu yüzden diğer alanlara yapılmış olan uygulamalardan farklılık göstermiştir. 1936-1949 yılları arasında alana dair yapılmış olunan herhangi bir muafiyet uygulamasına rastlanılamamıştır. Ticaret alanındaki muafiyetler de ise, 1924-47 yılları arasında ulaşım, iskele ve hangar yapımlarında görülmüştür. Bu alana dair muafiyetlerde 1938 yılına kadar Almanya, 1939 yılından itibaren ise İngilizler ön planda olmuştur. Maden konusunda ise yol, demiryolu ve petrol arama şirketlerinin ihtiyaçları doğrultusunda muafiyetler uygulanmıştır. Demiryolu ve yol konusunda İngiltere, petrol konusunda ise Amerika öne çıkmıştır. Ticaret ve maden alanında getirilmiş olan malzemelerin "kullanıldıktan sonra iade" koşuluyla uygulama yapılmıştır.

Genel olarak baktığımız zaman 1923-1950 yılları arasında yürütülmüş olunan gümrük vergisinden muafiyet uygulamalarında dair kanunsal olarak pek bir değişim meydana gelmemiştir. Dışarıdan alınacak olan malzemelerde "kullanıldıktan sonra iade koşuluna" özellikle dikkat edilmiştir. İhtiyaç dahilinde alınacak olan ürünlere uygulanacak muafiyetler 1923-1940 yılları arasında Avrupa merkezli olmak üzere bu kıtadaki çeşitli ülkelere sağlanmıştır. Bu ülkeler içerisinde Almanya ön plana çıkmıştır. Fakat II. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından yürütülen dış politika neticesinde Hitler, Türkiye ile tüm ilişkilerini askıya almasının ardından muafiyet uygulanan ülkeler arasındaki öncelik sırası değişmiştir. Savaş yıllarında da bu defa öncelikli ülke olarak İngiltere yer almıştır. İngilizlerin, Türkiye'ye sanayi, maden, ticaret alanlarının gelişmesi için malzeme yardımıyla destek olmuştur. Savaş sonrasında da muafiyetler konusunda pek hareketlilik görülemediği olmanın yanında, az da olsa yapılmış olunan uygulamalarda yine Avrupalı devletler öne çıkmıştır.

İnceleme yapılan dönemde dikkat çeken üç husus vardır. Birincisi, gümrük muafiyeti uygulamalarının Avrupa ülkeleri merkezli olmuş olması ve diğer kıtalardan yalnızca Amerika birkaç defa muafiyet uygulanan ülkeler arasında yer almış olmasıdır. Bu durumda gösteriyor ki Türkiye, dış politikasında yakınlık kurduğu devletlerden destek sağlamaya çalışmıştır. İkinci husus ise,

muafiyet uygulanan birçok malzemenin getirildiği ülkenin adının belgelerde yer almamış olmasıdır. Üçüncü husus ise, devlet iktisadi kalkınmaya destek amacıyla yapmış olduğu gümrük vergi muafiyeti uygulamasıyla yapmak istediği desteği gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu hususta sanayi ağırlık olarak ön plana çıkmış çünkü sanayileşme Türkiye Cumhuriyeti Devleti için büyük önem arz etmiştir. Bu durumda iktisadi kalkınmaya yapılan desteklere yansımıştır.

Kaynaklar

- Acar, Yalçın, *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, Vipaş Yayınevi, Bursa 2001.
- Altan, Suna, “Türk Gümrüğünde Sanayi Eksenli Muafiyetler (1929-1943)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Mart 2021, C 7 S 1.
- Altun, Şafak, *İlk Hedef Akdeniz’de İkinci Hedef İktisat*, Platin Yayınları, İstanbul 2007.
- Arar, İsmail, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Kırmızıkeci Yayınları, İstanbul 2015.
- Çarıklı, Targan Hacim, *İkinci Cihan Harbi Sonunda Milletler Arası Ticaret*, Tanin Matbaası, İstanbul 1947.
- Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Mücadele Tarihi V*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- Hart, Basıl Liddell, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Haz. Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları İstanbul 1980.
- İnan, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı*, TTK Basımevi, Ankara 1972.
- İnan, Afet, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
- İsmet İnönü’nün Hatıralar*, haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayın, İstanbul 2014.
- Kazgan, Gülten, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017.
- Kepenç, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.
- Koraltürk, Murat, “Cumhuriyet Dönemi İktisadi Kronolojisi (1823-2002)” *Türkler Ansiklopedisi* C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Lukacs, John, “The Coming of The Second Word War”, *Foresing Affairs*, Council On Foreign Relations, 1989.

Morgil, Orhan, “Büyüme ve Sanayileşme Politikaları”, *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, ed. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 2002.

Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar*, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi*, AUSBF Yay. 262, Ankara, 1979.

Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Parker, R.A.C., *II. Dünya Savaşı*, çev. Mufit Günay, Dost Kitapevi, Ankara 2005.

Resmî Gazete, 01.07.1929, S 1230, No: 1499

Resmî Gazete, 31 Mayıs 1933 Sayı. 2415 Kanun. 2456

Saka, Hasan, *Dış Ticaret ve Gümrük Politikası*, Maarif Matbaası, Ankara 1945.

Şener, Sefer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (7) 2004 / 1: 73-92

Tekeli İlhan-İlkin Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Sanat Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si C 3*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Tezel, Yahya S. *Cumhuriyet İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Toprak, Vamık, *Gümrük Politikası*, Sevinç Matbaası, Ankara 1965.

Toprak, Zafer, “Türkiye Tarım ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950,” *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, ed. Şevket Pamuk-Zafer Toprak, Yurt Yayınları, Ankara 1988.

Yenal, Oktay, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Yurtoğlu, Nadir, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Maden İşletmeciliği ve Maden Politikaları (1923-1960)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2019.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.)

30.18.1.1.6.46.14; 21.01.1923	30.18.1.2.34.14.14; 04.03.1933
30.18.1.1.10.39.10.13.08.1924	30.18.1.2.34.19.4; 24.03.1933
30.18.1.1.11.44.17;17.09.1924	30.18.1.2.38.55.18; 05.08.1933
30.18.1.1.9.23.7; 21.04.1924	30.18.1.2.45.39.10; 05.06.1934
30.18.1.1.12.61.5; 07.12.1924	30.18.1.2.48.66.10; 01.10.1934
230.0.00.56.4.15; 11.10.1925	30.18.1.2.50.87.3; 23.12.1934
30.18.1.1.17.83.10; 06.01.1926	30.18.1.2.43.19.14; 05.04.1934
30.18.1.2.21.70.11; 17.11.1926	30.18.1.2.48.61.1; 08.09.1934
230.0.0.139.10.8; 20.04.1927	30.18.1.2.48.70.5; 11.10.1934
30.18.1.1.24.33.17; 25.05.1927	30.18.1.2.48.61.18; 10.09.1934
30.18.1.2.1.13.30: 23.01.1929	30.18.1.2.45.39.6; 02.06.1934
30.18.1.2.8.10.10; 26.02.1930	30.18.1.2.42.6.1; 04.02.1934
30.18.1.2.15.77.16; 23.11.1930	30.18.1.1.13.18.16; 25.03.1935
30.18. 1.2 16. 83.9; 22.02.1930	30.18.1.2.60.91.6; 29.11.1935
30.18.1.1.15.75.9; 17.11.1930	30.18.1.2.53.28.12; 15.04.1935
30.18.1.2.11.31.5; 14.05.1930	30.18.1.2.69.81.15; 15.10.1936
30.18.1.2.10.25.3; 30.04.1930	30.18.1.2.69.85.9; 03.10.1936
30.18.1.2.19.30.11; 18.05.1931	30.18.1.2.65.45.5; 29.05.1936
30.18.1.1.19.22.10; 01.04.1931	30.18.1.2.64.35.11; 05.09.1936
30.18.1.2.20.31.05; 18.05.1931	30.18.1.2.68.72.20; 31.08.1936
30.18.1.2.22.54.12; 27.07.1931	30.18.1.2.68.72.19; 31.08.1936
30.18.1.1.30.56.10; 20.07.1932	30.18.1.2.64.34.7; 29.04.1936
30.18.1.2.31.69.2; 03.11.1932	30.18.1.2.65.42.17; 25.05.1936
30.18.1.2.39.1; 16.09.1933	30.18.1.2.65.45.6; 29.05.1936
30.18.1.2.34.16.13; 16.03.1933	30.18.1.2.64.34.7; 29.04.1936
30.18.1.2.33.5.3; 14.02.1933	30.18.1.2.73.25.16; 31.03.1937

- 30.18.1.2.83.49.19; 06.06.1938
30.18.1.2.83.53.12; 18.06.1938
30.18.1.2.84.85.1; 20.09.1938
30.18.1.2.86.16.8; 27.02.1939
30.18.1.2.86.13.17; 21.02.1939
30.18.1.2.96.83.13; 30.09.1941
30.10.0.0.212.439.11; 04.12.1941
30.18.1.2.96.82.9; 27.09.1941
30.18.1.2.97.125.2; 04.03.1942
30.18.1.2.99.70.6; 04.08.1942
30.18.1.2.99.3; 04.08.1942
30.18.1.2.101.17.7; 16.03.1943
30.18.1.2.112.87.11; 21.01.1947
30.18.1.2.199.34.10; 19.04.1949
30.18.1.2.123.60.13; 26.07.1950

